

16.

GEERT WILDERS IN HET LICHT VAN DONALD TRUMP

VERGELIJKENDE BESCHOUWINGEN

James Kennedy

Even leek Steve Bannon een grote bedreiging voor de gevestigde partijen van Europa. Eens was hij de belangrijkste adviseur van de Amerikaanse president Donald Trump en daarvoor hoofd van het invloedrijke Breitbart News, maar vanaf de zomer van 2018 richtte hij zijn aandacht op de Europese verkiezingen van mei 2019. Hij zag zichzelf als de spil van een antiglobalistische ‘beweging’ van (extreem)rechtse partijen die gezamenlijk een einde zouden maken aan het Brusselse project van de Europese Unie. Bannon ontwikkelde als liefhebber van boeken en theorieën ook plannen om met bondgenoten een school voor ‘gladiatoren’ op te richten in Italië om mensen te trainen in het winnen van de ideologische strijd. Voor de locatie liet hij zijn oog vallen op een voormalig klooster in het Italiaanse Trisulti, want de strijd zou gaan om het behoud van christelijk Europa.

Veel is (nog) niet van dit project terechtgekomen. Meerdere rechts-populistische leiders in Europa houden afstand van Bannon. Een grote bijeenkomst met de Amerikaanse intrigant als gastheer was al lang geleden gepland, maar heeft nog niet plaatsgevonden. Zijn oude baas Trump is in grote delen van (rechts) Europa niet populair en aan de genialiteit van Bannons aanpak wordt tegenwoordig ook getwijfeld. Bannon als koopman van typisch Amerikaanse trucjes wordt wellicht niet zo gewaardeerd of vertrouwd. De leider van Alternative für Deutschland, Alexander Gauland, zei beledigd te zijn door de suggestie dat hij Bannon

nodig zou hebben, en Marine Le Pen van het Rassemblement National (zoals het Front National sinds juni 2018 heet) vindt dat Bannon zich met zijn Amerikaanse nationaliteit diskwalificeert.¹ Geert Wilders heeft zich positief uitgesproken over Bannon, maar er lijkt nog geen nauwe samenwerking te zijn tussen de beide heren. Intussen moet de kloosterschool – die lokaal op veel verzet stuit – nog van de grond komen.

De tegenstand die Steve Bannon in Europa ontmoet – voor velen onverwacht – geeft te denken. Een hecht samenwerkend transnationaal rechts-populistisch verband is niet op bestelling te verkrijgen. Ook ideologische groepen met gedeelde waarden en prioriteiten hebben vaak een lange weg te gaan voordat ze gemeenschappelijk actie kunnen ondernemen. Dat zal nog moeilijker zijn met eurosceptische partijen, die niet altijd op dezelfde lijn zitten. Amerikaanse populistische repertoires en ideeën zijn niet altijd te rijmen met de eigen agenda's van hun Europese tegenhangers, zoals de Nederlandse Partij voor de Vrijheid (pvv).

Uiteraard is het 'populisme' – zoals dat door wetenschappers wordt aangeduid – niet slechts een louter nationaal fenomeen. Het zou niet verstandig zijn om de pvv te bestuderen als nationale beweging, geïsoleerd van transnationale ontwikkelingen, want er zijn wezenlijke overeenkomsten tussen diverse rechtse bewegingen die landsgrenzen overstijgen.² Het is juist door de globalisering dat anti-elitarisme, een argwaan tegen migratie en rancune over het bevoordelen van de verkeerde mensen – zeg maar populisme – als transnationaal verschijnsel in opkomst is.³ De antimigratiesentimenten waren al langer aanwezig in Europa en bepalen nu ook het beleid in de Verenigde Staten en zijn dus een zeer goede reden om de dwarsverbanden te onderzoeken, zoals naast academici ook verschillende Europese denktanks doen.⁴ De stijlen, de personen, de technieken, de middelen, de kwesties en de omvang verschillen enigszins, maar de politieke dynamiek en de uitdagingen zijn vaak hetzelfde. Een synchronische studie van het populisme – of de diverse populistische bewegingen – is dus essentieel om dwarsverbanden goed te zien.

Wat door het zoeken naar hedendaagse overeenkomsten in de achtergrond kan verdwijnen zijn langdurige historische factoren, die vaak bepalend zijn voor de wijze waarop populistische bewegingen zich ontwikkelen. Daarin kunnen verschillen tussen landen wel inzichten bieden. Daarom ben ik gevraagd om de opkomst van Wilders te

vergelijken met Donald Trumps weg naar het Witte Huis. Ik zal in deze exercitie geen aandacht schenken aan overduidelijke verschillen, zoals de verschillen in levensloop, persoonlijkheid of machtspositie tussen Wilders en Trump, noch aan het feit dat Wilders de stichter en het enige lid is van zijn partij terwijl Trump aan het hoofd staat (en slechts recent lid is) van een partij met ruim dertig miljoen (meestal niet-betalende) leden. Ik zal me concentreren op drie factoren die van bepalende betekenis zijn voor het Amerikaanse populisme à la Trump en tevens ook de grenzen aanduiden van de relevantie voor de PVV en Wilders.

Poster van de documentaire 'Euro Trump', geregisseerd door Stephen Robert Morse, met Geert Wilders in de hoofdrol.

De eerste factor is de geschiedenis van het populisme. De neiging van historici die de Nederlandse en Europese geschiedenis onderzoeken is om populisme te zien als een recente ontwikkeling, die pas echt opkwam aan het begin van deze eeuw en de democratie bedreigt.⁵ Daarentegen trekt het populisme – de overtuiging dat ‘het volk’ in de bres moet springen om macht terug te nemen van ‘de elite’ – diepe sporen in de Amerikaanse geschiedenis, al zijn er juist in recente jaren meer verbindingen tussen het hedendaagse Amerikaanse populisme en de Europese populistische bewegingen.⁶ Al verschillen Amerikaanse historici onderling over de interpretatie van deze geschiedenis en de wijze waarop het verleden verband houdt met het heden, toch is het volgens mij duidelijk dat Trump veel gebruik heeft kunnen maken van de politieke dynamiek die al bestond in eigen land, terwijl Geert Wilders daar niet op kon teruggrijpen.

De tweede factor is de langdurige polarisatie die invloed heeft gehad op de Amerikaanse politiek. Dat heeft niet alleen te maken met een tweepartijen- en districtenstelsel – ook al heeft dat net als in het Verenigd Koninkrijk wel invloed –, maar ook met politieke en maatschappelijke ontwikkelingen sinds de jaren zestig waardoor het Amerikaanse populisme kon gedijen en het Nederlands populisme veel minder goed kon aarden. En *last but not least* zien we aan de hand van het Amerikaanse voorbeeld hoe bepalend religie kan zijn binnen het populisme. De open vraag is in hoeverre Wilders (of misschien Thierry Baudet) zijn populisme kon voeden in een klimaat waarin het (cultuur)christendom zwakker is dan in de Verenigde Staten. Het is een complex vraagstuk, maar raakt aan de belangrijke vraag hoe religie of secularisering populistische politiek in de hand kan werken.

Populisme in historische context

De Amerikaanse politiek is al tweehonderd jaar behoorlijk gedemocratiseerd. Witte mannelijke burgers kregen in de meeste staten aan het begin van de negentiende eeuw min of meer algemeen kiesrecht. De eerste ‘people’s president’ Andrew Jackson (1829-1837), die werd geboren in armoede en een anti-elitaire stijl ontwikkelde (hij was bijvoorbeeld tegen de kiesmannen van het ‘Electoral College’, die hij zag als een belemmering van de volkswil), profiteerde van dit ruime

kiesrecht. De 'Age of Jackson' zou gekenmerkt worden door de triomf van de gewone man, al lag dat in de praktijk ingewikkelder.⁷ Tot ongeveer 1880 was de kiezersopkomst erg hoog (boven de tachtig procent), evenals de participatie in de nogal tumultueuze politiek, die baantjes beloofde aan de trouwe aanhangers van de winnaar. Na de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) kregen zwarte mannen ook toegang tot de stembus – hoewel dat in het zuiden omstrede en van korte duur zou zijn –, terwijl arbeiders en de kleine burgerij in het Nederland toentertijd alleen nog konden dromen van het stemrecht.

Het politieke ethos van de jonge Amerikaanse republiek was een van gelijke rechten, waarin iedereen z'n aandeel had. Dit ideaal, te weinig verwezenlijkt, maakte verschillende Amerikaanse groepen des te meer bewust van hun ondergeschikte positie. Dat gold zowel voor zwarten, die zoals bekend ook in het noorden vaak niet in aanmerking kwamen voor gelijke behandeling (inclusief het stemrecht), als voor vrouwen, die al vroeg een emancipatorische beweging ontketenden. Ook onder minderbedeelde witte mannen leefde het onbehagen. In *upstate* New York zagen deze burgers met lede ogen aan hoe de welgestelde burgers de politieke macht naar zich toe wisten te trekken en die behielden. Dat deden die elites mede door het oprichten van genootschappen en verenigingen die het publieke belang zouden moeten bevorderen, maar niet iedereen op gelijke wijze lieten profiteren.⁸ Er ontstond dus al vroeg een politiek wantrouwen tegenover 'de elite', die door grootse projecten (zoals de oprichting van een nationale bank) geen oog had voor de lokale belangen van boeren en ambachtslieden. Lang voor Jackson sprak president Thomas Jefferson trouwens ook al positief over een agrarische republiek die bestuurd zou moeten worden door wijze boeren en niet door een stedelijke en commerciële elite. Hen 'populisten' noemen zou een anachronisme zijn, maar het besef dat de politiek geen elitaire zaak zou moeten zijn, was al vroeg aanwezig in de Verenigde Staten.

De sterke opkomst van een onbeteugeld kapitalisme zou in de loop van de negentiende eeuw deze tegenstellingen op scherp stellen. De meest zichtbare uiting hiervan was de opkomst van de People's Party of de Populist Party rond 1890. Deze beweging ijverde voor 'goedkoop' geld (een zilverstandaard) als vervanging van 'duur' geld (gouden standaard), die alleen voor de welgestelden voordelig zou zijn. De grote tegenstanders van deze gewone Amerikanen waren het bankwezen

en de commerciële belangen, die beide politieke partijen (vooral de Republikeinse) beheersten. In 1896 konden de People's Party en de Democraten zich vinden in dezelfde presidentskandidaat, William Jennings Bryan, die een van de meest befaamde speeches uit de Amerikaanse geschiedenis zou houden, waarin hij de gewone man plaatste tegenover de macht van het grote geld:

Upon which side will the Democratic party fight; upon the side of 'the idle holders of idle capital' or upon the side of 'the struggling masses'?... Having behind us the producing masses of this nation and the world, supported by the commercial interests, the laboring interests and the toilers everywhere, we will answer their demand for a gold standard by saying to them: You shall not press down upon the brow of labor this crown of thorns, you shall not crucify mankind upon a cross of gold.⁹

Bryan zou niet gekozen worden en de People's Party zou op den duur ter ziele gaan. Maar volgens Michael Kazin, de gezaghebbende Amerikaanse historicus over het populisme, zou de People's Party twee krachtige stromingen van *grassroots* populistische retoriek voortbrengen: de taal van de morele opwekking en de taal van de kleine producenten: de boeren, arbeiders en kleine ondernemers. In de twintigste eeuw zouden deze stromingen zich van elkaar scheiden en beide een bron worden voor populistische bewegingen. Kazin hanteert – terecht – een rekkelijke definitie van het populisme: 'meer een impuls dan een ideologie'; volgens hem is het vooral een manier om te overtuigen. In dit licht groepeerde Kazin in zijn boek uit de jaren negentig van de vorige eeuw veel verschillende nationale bewegingen bijeen, van de arbeidersbewegingen van de jaren dertig tot christelijk rechts in de jaren zeventig. Later zou Kazin zowel de linkse Democraat Bernie Sanders als Donald Trump in zijn twee soorten populisme plaatsen. Het eerste populisme (van Sanders) is vooral economisch, gericht tegen het grote bedrijfsleven en zijn politieke bondgenoten. Het tweede populisme (van Trump) is ook gericht tegen de elite, maar definieert het volk meer in etnische termen en ziet een samenzwering tussen bruینگekleurde indringers en de heersende klasse.¹⁰ Daarom hoor je 'the ruling class' ook vaak bij Tucker Carlson en anderen bij FOX News.

Het is belangrijk om hier te onderstrepen dat Amerikaanse historici het niet met elkaar eens zijn over wat Amerikaans populisme precies is. Wel is het opvallend dat populisme voor veel Amerikaanse historici en politicologen geen vies woord is, terwijl dit wel zo is voor veel Europeanen. Er zijn wel een aantal historici die – in de traditie van Richard Hofstadter – populisme verbinden aan de volksmennerij van de anticommunistische senator Joe McCarthy en een achterlijke kijk op de moderniteit. Hofstadter zou in 1964 beweren dat dit soort populisme onderdeel is van de ‘paranoïde stijl in de Amerikaanse politiek’: een stijl die is geboren in het (vermeende) antimodernistische agrarische denken van de People’s Party, dat volgens Hofstadter leidde tot het McCarthyisme en de nominatie destijds van de uiterst rechtse Barry Goldwater als presidentskandidaat van de Republikeinse Partij.¹¹ Maar er zijn ook historici geweest die hier anders over denken. De eigenzinnige Christopher Lasch gaf in zijn *True and Only Heaven* (1992) kritiek op de maakbaarheidscultus van hoogopgeleiden en prefereerde de cultuur van wat je in Nederland de ‘kleine luyden’ zou kunnen noemen, waar gelijkheid, ambachtelijkheid en trouw belangrijke waarden zijn.¹² Hoe dan ook, niet alleen wetenschappers maar ook journalisten hebben al gedurende lange tijd aandacht besteed aan de populistische verschijnselen in de Amerikaanse geschiedenis. Sinds Trump gaat die discussie niet alleen over zijn populisme, maar ook over de vraag hoe hij al dan niet figureert in de geschiedenis van het Amerikaans populisme. Er wordt gediscussieerd over de inhoud van het ‘ware’ populisme en de (omstreden) erfenis van de People’s Party en andere populistische bewegingen. De politicoloog Robert Shrum meent bijvoorbeeld dat Trump geen echte populist is, en dat de Democraten zich moeten realiseren dat zij de echte populist zijn: ‘They have to convince the country, especially the economically stressed who are struggling to pay their bills as they watch the rich get richer than ever, that they’re on their side.’ En de historicus Charles Postel – auteur van de *Populist Vision* (2007) – vond ook dat alleen Bernie Sanders – en niet Donald Trump – het etiket van populist verdiende, als vertegenwoordiger van de strijd voor economische rechtvaardigheid. Barack Obama zelf zag populisme als positief, en beschouwde Trump slechts als voorstander van ‘nativism’ of ‘xenofobie’.¹³ ‘Forget Trump – Populism is the cure, not the disease’, vatte de bekende Amerikaanse schrijver Thomas Frank deze gedachte samen.¹⁴

Populisme is dus al heel lang onderdeel van de Amerikaanse politiek: hetzij als robuuste ideologie van economische rechtvaardigheid, hetzij als stijlelement waarmee je ideologisch gezien verschillende kanten op kan gaan, hetzij een strijd tussen ‘ware’ en ‘valse’ populismes. Trump heeft van deze langdurige aanwezigheid van populistische stromingen in de Amerikaanse geschiedenis geprofiteerd. Zijn ongebruikelijke stijl waarin hij blijk geeft van minachting voor het establishment, is geworteld in het Amerikaans verleden en zodoende kan hij gemakkelijk aanspraak maken op klassieke thema’s die als populistisch kunnen worden aangeduid, waarin hij het opneemt voor de gewone man tegen de elite.

Dat is anders in Nederland, waar populistische geluiden historisch gezien minder succes hebben geboekt, ondanks de lage kiesdrempel. Van oudsher is Nederland meer *regental* (of regentesk), zoals de economisch historicus Jan de Vries dat in 2014 noemt in een bijdrage in de *BMGN*.¹⁵ Er is minder ruimte voor gekozen ambten, voor directe democratie (bindend referendum) en voor de mobilisatie van het electoraat, waardoor het land minder risico loopt op onbestuurbaarheid in de ogen van veel politici en politieke elites. De weg van geleidelijkheid en verantwoordelijkheid, met een nadruk op de gedisciplineerde kiezer, verdiende de voorkeur in de Nederlandse politiek. Dit ging gepaard met een betrekkelijk ingetogen pers. De democratisering van de Nederlandse politiek – eerst in de decennia voor 1917, daarna in de jaren zestig en zeventig en ten slotte in de afgelopen decennia – heeft het wel moeilijker gemaakt voor politici, ambtenaren en de leiders van maatschappelijke organisaties om de politiek bij of aan te sturen, maar verdwenen is de oude politiek niet.

De afname van het sturende vermogen zal zich de komende tijd wellicht alleen maar voortzetten, gezien de fragmentatie en afbrokkeling van bestaande organisaties (zoals politieke partijen) en de horizontalisering van de media. Diezelfde ontwikkelingen spelen ook de Amerikaanse politiek parten. De disciplinerende van de politiek in de Verenigde Staten is sowieso altijd zwak geweest en het populisme van Donald Trump brengt de Amerikaanse politiek in wild vaarwater: omdat deze president ernaar streeft om ‘het moeras’ (‘the swamp’) van Washington droog te leggen, toont hij weinig achting voor andere overheidsorganen. Aan de andere kant kun je stellen dat het huidige populisme in de Nederlandse politiek op de lange termijn meer

ontwrichtend zou kunnen zijn dan de populistische stijl van Trump, omdat het in Nederland een nieuwe manier van politiek bedrijven is die coalitievorming en een stabiele politiek ondermijnt. Die tijd is nog niet aangebroken, maar zou wel kunnen komen.

Een geschiedenis van polarisatie

In 2013 schreef de bekende politieke filosoof Francis Fukuyama dat de Verenigde Staten onbestuurbaar dreigden te worden. Omdat Amerikanen overheidsmacht wantrouwen, geeft hun systeem weinig macht aan de regering en meer aan politieke partijen en rechters. De president en zijn kabinet worden geregeld tegengewerkt door het Huis van Afgevaardigden of de Senaat, die door een andere partij gedomineerd kunnen worden. En rechters kunnen regeringswetten ongeldig verklaren omdat zij die mogen toetsen aan de grondwet. Daarnaast spelen lobby's een bijzonder sterke rol, omdat zij veel geld te verdelen hebben en soms tot wederzijds voordeel samenwerken met gekozen volksvertegenwoordigers. Fukuyama voorspelde dat de Amerikaanse overheid zichzelf klem zou zetten door de toenemende polarisatie die uit zo'n systeem voortkomt, omdat er telkens ruime mogelijkheden zijn om de uitvoering van beleid dwars te zitten.¹⁶

Deze polarisatie is toegenomen sinds de maatschappelijke onrust in de jaren zestig, toen achtergestelde groepen in de samenleving riepen om meer inspraak, democratisering en emancipatie. Conservatieve krachten verzetten zich hiertegen; in 1968 trachtte de Amerikaanse presidentskandidaat George Wallace een wit populisme te ontketenen en ook Richard Nixons appel op de 'Silent Majority' probeerde vooral de angst van witte Amerikanen aan te spreken. Culturele en demografische veranderingen, de enorme toename van overheidstaken en – op den duur – economische ontwrichting speelden een rol in de blijvende polarisatie. Congresleden waren steeds meer tijd en geld kwijt aan een bijna permanente campagne om hun zetel en de positie van hun partij veilig te stellen. Particuliere geldschietters werden steeds belangrijker in deze politieke campagnes. Het verlies in betekenis van het maatschappelijk middenveld en de traditionele media versterkte deze trend; het kanaliserende en remmende vermogen van de Amerikaanse samenleving werd door de opkomst van losse verbanden en sociale

media steeds verder beperkt. Vanaf de jaren tachtig zou de benoeming van rechters leiden tot een enorm getouwtrek tussen progressieven en conservatieven, afhankelijk van de ideologische veren van de rechter. Het recht van de president om federale rechters te nomineren en het mandaat van de Senaat om die rechters goed te keuren zou een van de belangrijkste speerpunten worden in de nationale campagnes van beide partijen. De presidentsverkiezingen van 2000 – waarin onduidelijke stembiljetten in Florida goedgekeurd werden door het door conservatieven gedomineerde *Supreme Court* ten faveure van de Republikeinse presidentskandidaat George W. Bush – zouden de aftrap vormen van de bijzonder felle en negatieve campagnes in deze eeuw, die in 2016 een nieuw dieptepunt zouden bereiken. Deze polarisatie werd versterkt door de toenemende ongelijkheid in de Amerikaanse samenleving, die het land al voor de economische crisis parten speelde, en door de verdere versplintering van de maatschappij.¹⁷

Donald Trump zou deze geschiedenis erven. Zijn succes was zelfs ondenkbaar zonder dit verleden van polarisatie. Weliswaar heeft Trump ook kiezers weten te trekken die in 2008 en 2012 op de Democratische presidentskandidaat Barack Obama hadden gestemd, maar het gros van zijn achterban komt uit de Republikeinse Partij en is door ervaringen uit het verleden sterk geneigd om te denken dat kritiek op Trump louter ideologisch gemotiveerd is. Trumps kiezers zijn trots op zijn vermogen om tegenstanders tegen zich in het harnas te jagen of hen een koekje van eigen deeg te geven. Trumps agenda, stijl en manier van communiceren kunnen ook problemen veroorzaken voor de partij. Maar als onbetwiste leider, die de partij eindelijk weer in het presidentiële zadel heeft gekregen, krijgt hij meer steun dan alleen op grond van zijn eigenzinnige denkbeelden. Betrekkelijk weinig Republikeinen nemen de uitkomsten van het onderzoek van de speciale aanklager Robert Mueller serieus en zien het vooral als een ideologische gemotiveerde daad van Trumps vijanden, die nog steeds niet kunnen accepteren dat hij president is. In deze politieke setting is alles ideologisch gemotiveerd en Trump wordt telkens verontschuldigd: veel van wat hij doet, is in hun ogen begrijpelijk en meestal te rechtvaardigen. Hij is eerder een goede speler in de polarisatiepolitiek dan de oorzaak.

In vergelijking met Trump is Wilders minder bepaald door langdurige ontwikkelingen in de Nederlandse politiek. Hij heeft geprofiteerd

van de plotselinge omwenteling van de politiek in 2002. Zonder zijn mentor, de vvd-leider Frits Bolkestein en zonder het voorbeeld van de rechtse populist Pim Fortuyn zou zijn weg wellicht minder makkelijk zijn geweest.¹⁸ Wilders heeft de wind mee gehad in een tijd van onrust over de gevolgen van de globalisering, waarin hij de opkomst van de sociale media kon gebruiken als licht ontvlambaar vehikel van politieke communicatie. Maar in een gefragmenteerd parlementair stelsel waar overleg tussen rivalen nog altijd onmisbaar is, kon hij alleen functioneren als provocerend buitenbeentje. Hij is er niet in geslaagd om de vvd als politiek vehikel te gebruiken, maar kon alleen deze positie bereiken door eruit te treden en een partij op te richten waarvan hij het enige lid is. Uiteraard is Wilders niet verstoken van politieke invloed; hij heeft vvd en cda zo onder druk weten te zetten over vraagstukken als migratie dat zij hun partijlijn hebben aangepast (zie in deze bundel de bijdrage van Akkerman over de invloed van de pvv op dit beleidsterrein, en die van Oudenampsen). Maar hij heeft geen gepolariseerde partij overgenomen, noch was hij de spil in een lang bestaande gepolariseerde strijd.

Dit blijkt ook uit het verschil in denken over de staat, of 'het bestel'. Zowel Trump als Wilders zeggen te streven naar een kleine overheid, hoewel beiden op sommige terreinen juist een grotere invloed van de overheid wensen. Maar dit standpunt wordt door beiden niet op dezelfde wijze uitgewerkt. Wilders is er als oud-liberaal net zomin in geslaagd om de overheid terug te dringen als de vvd. Wel claimt Wilders net als Trump dat hij slachtoffer is van het systeem en de 'ruling class', waarin hij met name door vooringenomen media en rechters wordt tegengewerkt. Trump daartegenover staat in een lange traditie van wantrouwen tegen de overheid en het verlangen naar een kleine staat. Dit wantrouwen is vooral onder Republikeinen toegenomen sinds de jaren zeventig. De polarisatie heeft geleid tot steeds meer politiek toezicht op ministeries en andere overheidsinstanties, waardoor volgens Fukuyama het goed functioneren van veel overheidsinstanties feitelijk heel moeilijk wordt gemaakt. De aanval op de bureaucratie en diens omvang dateert uit de tijd van de Republikeinse president Ronald Reagan; in 1980 sprak hij de legendarische woorden – die nu vooral aan Trump verbonden zijn – 'drain the swamp' om Washingtons bureaucratie aan te pakken. Vanaf dat moment zou dit sentiment een belangrijk element zijn in de Republikeinse denkbeelden en

propaganda. Maar tijdens de verkiezingen van 2016 en het presidentschap van Trump nam dit denken een hoge vlucht. Hij beloofde dat hij lobbyisten die buitenlandse regeringen vertegenwoordigden aan banden zou leggen, verdachte praktijken zou beëindigen en het hele systeem op zijn kop zou zetten. Want de overheid was vol van mensen die hem (en de Amerikaanse bevolking) dwarsboomden. Het electorale systeem was 'rigged', waardoor zijn overwinning hem zou worden ontzegd. De hele affaire rondom zijn vermeende samenspanning met de Russen werd door Trump opgevoerd als bewijs dat elementen binnen de inlichtingsdiensten, de FBI en het ministerie van Justitie erop gebrand waren om hem om louter politieke redenen weg te werken.

De opdracht 'drain the swamp' was in eerste instantie bedoeld om deze deloyale ambtenaren te verwijderen uit de overheid. Maar de ideologische aanval van Trump werd breder getrokken toen hij en zijn medestanders begonnen te wijzen op het bestaan van de 'deep state', waarin belangrijke functionarissen niet alleen ontrouw zijn, maar zelfs hem actief ondermijnen door onder meer het lekken van informatie. De ontmanteling van de bureaucratische staat werd een nieuw doel, vooral gepropageerd door Steve Bannon, destijds de belangrijkste adviseur van de president. Zo zou de niet-democratische regelzucht van de ambtenarij eindelijk ongedaan worden gemaakt. Hoewel Bannon nu weg is en zijn idee niet verder uitgewerkt wordt, is het droogleggen van het bureaucratische moeras van Washington nog steeds een belangrijk ideaal van de president.

Trump en zijn populisme konden dus meeliften op een lange en steeds intenser wordende polarisatie in de Amerikaanse politiek, waarin hij het bestaande wantrouwen over het functioneren en de waarde van de overheid heeft veranderd in een ideologisch wantrouwen tegen ambtenaren. Trumps idee dat mensen hem tegenwerken wordt door hem sterker verwoord dan Richard Nixon deed en is een belangrijke en gevaarlijke innovatie in de geschiedenis van de Amerikaanse tweestammenstrijd. Maar net als de rijke geschiedenis van het 'populisme' is Trumps eigenzinnige houding tegenover zijn vijanden vooral een voortzetting van al eerdere ingezette politieke logica. Geert Wilders en de PVV hebben in het Nederlandse politieke landschap een eigen weg moeten vinden en een nieuwe strategie moeten ontwikkelen, geleid door eigen inzicht en ontleend aan buitenlandse voorbeelden.

Religie

Het is moeilijk vast te stellen wie meer spiritualiteit of religiositeit bezit: Donald Trump of Geert Wilders. Wilders heeft gebroken met de katholieke kerk waarin hij geboren is en Trump had – althans tot zijn presidentscampagne – weinig met kerk of geloof en zijn levensstijl werd zelf als ‘heidens’ aangeduid.¹⁹

Toch is er een wereld van verschil tussen de twee mannen en hun verhouding tot religie. Dat is in belangrijke mate bepaald door hun culturele en politieke context. Maar ook in het persoonlijke leven zijn Trumps banden met het christendom sterker. Als jongen kerkte hij met z'n ouders bij dominee Norman Vincent Peale, opvallend genoeg predikant in een van oudsher Nederlandse gereformeerde kerk op Manhattan. Peale was een bekende geestelijke, die populaire boeken schreef over ‘the power of possibility thinking’ – een eigenzinnig vorm van positieve psychologie die meer nadruk plaatst op geloof in jezelf dan in de Almachtige. Er is gespeculeerd of Peale's prediking impact heeft gehad op de jonge Trump, die zo vaak de loftrumpet steekt over zichzelf.²⁰ Maar dit is natuurlijk niet met zekerheid te achterhalen, zeker bij een man die zo weinig reflecteert.

Wat we wel kunnen stellen is dat Trump is grootgebracht in een familie die zich sterk identificeerde met het protestantisme. Van deze erfenis heeft Trump nooit afstand genomen. Hij mag wel drie keer getrouwd zijn, maar elke keer is zijn huwelijk voltrokken door een predikant (dat mag in Amerika): de eerste keer door ds. Peale zelf, de tweede keer door zijn opvolger, de laatste keer (met Melania) in een Anglicaanse kerk in Florida. Ook al is Trump in de praktijk nauwelijks in een kerk te vinden – hij gaat alleen met Kerst en Pasen –, hij onderhoudt wel contacten met predikanten. De Pinksterdominee Paula White behoort tot zijn adviseurs en hij heeft tijdens zijn campagne en presidentschap warme banden ontwikkeld met diverse geestelijke leiders, vooral uit conservatieve protestantse hoek. Een aantal van hen menen te zien dat Trump, hoewel bepaald geen heilige, toch geestelijke groei doormaakt en als een broeder in het geloof kan worden beschouwd.²¹ Zulke beweringen lijken soms eerder droom dan werkelijkheid, maar kunnen wel gebruikt worden om de steun voor deze president te versterken. De Republikeinse politica Michele Bachmann stelde nog in 2019: ‘[Trump] is highly biblical, and I would say [that]

we will in all likelihood never see a more godly, biblical president again in our lifetime.²²

De Amerikaanse context verschilt duidelijk van de Nederlandse. In de eerste plaats is Trump – misschien des te meer als oude baby-boomer – onderdeel van een samenleving en politieke cultuur waarin religie nog altijd een min of meer vanzelfsprekende betekenis heeft. Dat blijkt ook uit zijn deelname – net als alle presidenten – aan de jaarlijkse National Prayer Breakfast. Trumps religieuze uitspraken als president lopen meestal niet uit de pas met wat je van een gemiddelde president zou kunnen verwachten – het klinkt naar een (weliswaar wat armoedige) variant van de Amerikaanse ‘civil religion’, waarin Gods zegen over Amerika wordt gevraagd of bevestigd. Dit is anders dan in het huidige Nederland, waar er nauwelijks een ‘civil religion’ is en waar Wilders sowieso als oppositiepoliticus geen bepalende rol heeft. Trumps religiositeit hoort dus deels tot zijn ambt, en zou door een andere president min of meer hetzelfde worden ingevuld.

Er zijn natuurlijk meer verschillen. De pvv-leider doet zelden een appel op het religieuze geloof van zijn achterban. Daarin verschilt hij niet alleen van Trump, maar ook van medestanders in andere Europese landen.²³ Hij zegt een ‘joods-christelijke’ cultuur te willen verdedigen, maar verklaart de betekenis nooit nader. Dat is opvallend, want Wilders had er – ook in het ontkerkelijkte Nederland – meer mee kunnen doen dan hij heeft gedaan. Het is wel duidelijk dat de joods-christelijke cultuur voor hem een erfgoed is, iets uit het verleden dat Nederland heeft gemaakt tot het huidige land met deze identiteit. Maar het gaat zeker niet over het in stand houden van geloof en godsdienstige tradities. Hij is er niet op uit om het jodendom en het christendom hoog te houden, maar om de islam aan te vallen. En zelfs als Wilders spreekt over de islam, dan beweert hij dat het geen religie is, maar een verfoeilijke politieke ideologie die geen bescherming van de Nederlandse grondwet hoeft te genieten. Een deel van Wilders’ aanhang zal dat anders taxeren, want de islam is wel degelijk een religie en dat is juist het probleem. Toch valt op dat Wilders als het ware weinig ‘doet’ met religie, al komt (zoals de bijdrage van Harteveld en De Jong in deze bundel aangeeft) een belangrijk deel van zijn achterban uit gebieden waar de Katholieke Volkspartij vroeger traditioneel sterk was. Het kan zijn dat Wilders kiezers aanspreekt die een antwoord zoeken op de teloorgang van de katholieke gemeenschapszin. Dan rijst alsnog

de vraag waarom hij hoogstens impliciet aan dit verlangen appelleert. Met dit stilzwijgende appel verschilt hij wellicht van Thierry Baudet, de leider van Forum voor Democratie, die minder ‘religiös unmusikalisch’ lijkt te zijn. Het zou kunnen zijn dat Baudet meer uit het Nederlandse religieuze landschap – en uit gelovige kiezers – weet te halen dan zijn pvv-rivaal.

Trump staat heel anders in dit religieuze landschap door zijn uitgesproken verwantschap met tientallen miljoenen religieuze – vooral conservatieve – christelijke kiezers. De religieuze dimensies van Trumps populisme zijn zichtbaarder en feller dan in Nederland mogelijk zou kunnen zijn. Dat heeft ook te maken met het feit dat Trumps religieus getinte populisme aanzienlijk minder is gericht op het weren van een ‘externe’ vijand (de islam) en meer met ‘interne’ verschuivingen in het Amerikaanse culturele en religieuze landschap, waar zijn achterban zich al decennia zorgen over maakt. Zo gezien is Trump niet in eerste instantie aantrekkelijk voor conservatieve gelovigen vanwege een late en onwaarschijnlijke bekering tot hun gedachtegoed, maar als aanvoerder van de strijd om de ziel van Amerika.

Het is niet makkelijk om de opkomst van Geert Wilders te zien in het licht van de ‘roerige’ jaren zestig, maar dat kan wel bij Donald Trump. De oorlog in Vietnam en de soms gewelddadige strijd voor burgerrechten speelden hierin een rol. Het zou bij een deel van de witte bevolking het (onterechte) gevoel hebben gegeven dat zij hun positie in de samenleving aan het verliezen waren, mede door de actieve medewerking van witte Democraten. De snelle verandering van een nog tamelijk protestants land naar een samenleving met een nieuwe, seculiere toonzetting bevorderde dit gevoel van ontheemding. Tegelijkertijd waren juist de conservatieve christenen – protestants maar ook katholiek – beter dan ooit gepositioneerd om hun eigen politieke agenda op te stellen. Dat gebeurde het duidelijkst in de zuidelijke staten, waar veel witte Amerikanen ook toegang kregen tot beter onderwijs, migreerden naar staten als Californië en conservatieve gouverneurs als Ronald Reagan verkozen.²⁴ De opkomst van dit nieuwe conservatisme – eind jaren zeventig versterkt door de Religious Right van conservatieve gelovigen – werd gevoed door het gevoel dat Amerika van hen was afgepakt door mensen – elites, minderheden – die minder deel uitmaakten van het land dan zij.

Sinds de jaren tachtig heeft dit rechts-populisme verschillende varianten en accenten gekend. De Moral Majority van ds. Jerry Falwell, gevolgd door de Christian Coalition van Ralph Reed uit de jaren negentig, zijn de meest religieus gekleurde bewegingen die pogen om Amerika 'terug te nemen' van seculariserende en goddeloze krachten. Aan het begin van deze eeuw nam de expliciete religieuze dimensie van deze beweging af vanwege organisatorische problemen, de verkiezing van de evangelische George W. Bush tot president en zijn *War on Terror*, waardoor onzekerheid over hun agenda ontstond. De economische crisis van 2008, de reactie van de overheid op deze crisis en de verkiezing van de Democraat Barack Obama tot president zou een nieuwe grassroots-beweging doen ontstaan (gespekt door rijke donateurs): de Tea Party. Die zou zich vooral ontpoppen als tegenstander van een grote overheid (met name de hervorming van de gezondheidszorgverzekering aangeduid als Obamacare) en in mindere mate van immigratie uit Latijns-Amerika. Hoewel de achterban van de Tea Party vrij divers is, bestaat er een grote overlap met Republikeinse kiezers en de Religious Right.²⁵ De oude religieuze agenda (abortus, homohuwelijk en recentelijk transgenderisme) verdween niet, maar werd tijdelijk ingehaald door economische vraagstukken.

De coalitie die Trump in 2016 zou steunen was net weer anders samengesteld dan de Tea Party. Wat opvalt, zijn overeenkomsten met het rechts-populisme in Europa en Nederland zoals ook opgetekend is in deze bundel, met name het gevoel van werkende mensen die zich benadeeld voelen door mensen die minder gewerkt hebben dan zij. Maar deze coalitie zou toch zwaar leunen op dezelfde groepen en dezelfde zorgen. Ook hier is dus sprake van continuïteit met patronen uit het verleden. Dat geldt ook voor *values voters* uit de achterban van de Religious Right. In de eerste voorverkiezingen van 2016 gaven zij de voorkeur aan Republikeinse kandidaten als Ted Cruz die dichter bij hen lagen, maar in het voorjaar van 2016 zouden ze massaal overstag gaan. Ze zouden nooit op de Democraat Hillary Clinton stemmen, en dus gaven ze hun stem aan Trump.

Conservatieve gelovigen voelden zich in die periode meer dan ooit belaagd. De samenleving leek na George W. Bush toch weer de verkeerde kant op te gaan gezien de grondwettelijkheid van het homohuwelijk in 2016 en het felle verzet tegen de conservatieve rechter-kandidaat Brett Kavanaugh in 2018. Ook Hillary Clinton leek in de

ogen van veel religieuze conservatieven de belichaming van deze anti-christelijke beweging.²⁶ Trumps persoonlijke vroomheid was minder belangrijk dan zijn belofte dat hij het altijd voor hen zou opnemen als prochristelijke president, door onder andere conservatieve rechters te benoemen. Daarom heeft een studie uit 2018 deze kiezers 'Koning Cores christenen' genoemd – naar de heidense vorst in het Oude Testament die de joden beschermde.²⁷ Het verband tussen Trump en conservatieve gelovigen is er dus een van beschermheer en beschermden.²⁸

Zo gezien is het religieus gekleurde populisme van Trump deel van de *culture war* die de Verenigde Staten al een halve eeuw in brand zet. Tegelijkertijd geeft zijn verkiezing ook een verschuiving aan. Het gaat nu vooral om het behoud van eigen religieuze vrijheden. De poging van religieuze conservatieven om abortus te beperken of te verbieden gaat met vernieuwde kracht door – aangemoedigd door Trumps rechterbenoemingen – maar Trumps betekenis ligt in zijn beschermende rol tegenover een antichristelijke elite. Zijn vijandigheid tegenover de islam is ook onderdeel van die rol als beschermer, maar is van ondergeschikte betekenis.

Wilders en de pvv hebben die rol niet. Het gaat hem niet om het beschermen van Nederlandse christelijke gelovigen tegen een seculiere samenleving; daar zijn de christelijke partijen voor. Hij gaat uit van een seculiere samenleving (met joods-christelijke wortels) en lijkt die ook te omarmen. De religieuze dimensies van Trumps populisme zijn daarentegen wezenlijk als bindmiddel met diens achterban en bestrijken meerdere aspecten van diens binnenlands en buitenlands beleid (zoals de erkenning van Jeruzalem als hoofdstad van Israël).

Zonder het breed gedragen gevoel onder conservatieve gelovigen dat hun door God speciaal gezegende land door kwade krachten wordt ondermijnd, zou Trump noch kandidaat noch winnaar zijn geworden. Het verband met religie is misschien nog sterker dan we hadden gedacht. Men ging er enige tijd van uit dat niet-kerkelijke evangelische gelovigen de ruggengraat vormden van de Trumpsupporters en dat de kerkelijke evangelische gelovigen meer reserves zouden hebben. Maar een studie door het Pew-onderzoekscentrum uit 2019 laat zien dat de steun voor Trump bij beide groepen even groot is. Bij andere religieuze groepen is de steun voor Trump wel veel minder.²⁹ Zonder het hechte verband tussen conservatieve christenen en de nieuwste

varianten van rechts-populisme zou Trumps ster dus niet zijn gerezen. Ook Wilders had wellicht kunnen profiteren van zo'n coalitie, maar dat heeft hij nauwelijks geprobeerd.

Tot slot

Geert Wilders was Donald Trump tien jaar vooruit als leider van een rechts-populistische partij. Hij heeft de PVV zelf uit de grond gestampt en had veel succes door van buitenlandse bondgenoten te leren en zelf zijn eigen strategie te bepalen. Dat heeft hij met vallen en opstaan zeer bewust en zeer weloverwogen gedaan, in een politiek en cultureel landschap dat hem nieuwe kansen bood maar hem ook begrensde. Hij is ook opvallend dichtbij zijn beperkte kernthema's gebleven, de islam en immigratie. Trump daarentegen borduurde voort op patronen die al lang aanwezig waren in de Amerikaanse politiek, zoals de (rechts-) populistische stijl, de toenemende polarisatie in het tweepartijstelsel en de religieuze politiek van vervreemding. Trump is hierin geslaagd door zijn achterban vast te houden, ondanks (of misschien toch dankzij) een onnavolgbare communicatiestijl en gebrek aan veel strategisch denken of beginselvastheid. Dat hoefde ook niet, omdat de Amerikaanse politiek, en in het bijzonder de Republikeinse partij, hem al vrij snel een plekje verschaftte. Zo gezien is Wilders met zijn partij de grotere innovator, die een nieuw element heeft ingebracht door zich te richten op het consequent zenden van een boodschap, een populistische boodschap van een eenzame en belaagde tribuun die het voor het volk opneemt. Zo heeft hij de politiek van zijn land veranderd.

Voor het bepalen van de geschiedenis maakt dat weinig uit. Trump is leider van het machtigste land ter wereld. Ook al is hij omhoog gevallen, toch heeft hij door zijn presidentschap de Verenigde Staten en de wereld al grondig veranderd. Ook op het terrein van de symboliek blijft hij invloedrijk. In mei 2019 besloot zijn ministerie van Financiën dat het nieuwe biljet van twintig dollar, met de afbeelding van de zwarte emancipatiestrijdster Harriët Tubman, er voorlopig niet komt en Andrew Jackson vooralsnog gehandhaafd blijft. Het is een kleine illustratie om te zien hoe die lange Amerikaanse geschiedenis door blijft dreunen in het heden: Trump als de nieuwe belichaming van de 'people's president', die maar niets moet hebben van politieke correctheid.